

Waar was jij toen ik...

Het boek Job

Vertaald en toegelicht door

GERARD SWÜSTE

SKAN DALON
LON - MERES - SUD - PORTERS

Inhoudsopgave

INLEIDING	7
STRUCTUUR BOEK JOB (schema)	27
JOB 1-42	29
Vertaald en toegelicht	
1-2	Proloog 30
3	Klacht van Job 43
4-37	Vrienden-Job 48
38:1-42:6	God-Job 201
42:7-17	Epiloog 224
JOB, EEN WAAR VERHAAL	227
Vijf interviews	
BIBLIOGRAFIE	252
NAWOORD	254

Inleiding

‘Waar was jij toen ik...’ Dit is de eerste van een reeks overdonderende vragen, waarmee de LEVENDE zich tegenover Job manifesteert als de schepper van hemel en aarde (Job 38:4). De LEVENDE zet Job op zijn plaats als mens, als sterveling die geen weet heeft van wat het is om de schepping te bewerkstelligen en gaande te houden.

Job heeft op zijn beurt ook forse taal tegen God gesproken. Eveneens in de trant van: waar was jij toen ik..., toen ik me geen raad wist, toen ik schreeuwde om een reactie, om uitleg waarom al die rampen mij moesten overkomen en ik niets van je hoorde.

Job worstelt met de vraag of God de mensen nabij wil zijn of dat God zich ver boven het gedoe van mensen verheven acht. Wat Job zoekt is troost, meeleven. Bij de mensen die hem nabij zijn vindt hij die nauwelijks. Maar bij God zou je toch troost moeten kunnen vinden...

Job balanceert tussen wanhoop, woede en zijn oprechte ontzag voor de LEVENDE. In zijn verhaal komen alle aspecten van lijden aan de orde. En dat maakt het actueel tot op de dag van vandaag. Daarom zijn aan de vertaling van het boek Job en de toelichtingen ook vijf interviews toegevoegd. Om maar duidelijk te maken: het verhaal Job is ongetwijfeld zo niet echt gebeurd, maar het gebeurt om ons heen. Nog steeds. Iedere dag zijn er mensen op zoek naar troost.

‘Troost is alleen mogelijk als hoop mogelijk is, en hoop is alleen mogelijk als het leven zin heeft voor ons.’ Zo opent essayist Mi-

chael Ignatieff in zijn boek *Troost* een beschouwing over het boek Job en de Psalmen. Volgens hem wil het boek Job ons zeggen dat we schijnbaar zinloos verdriet en lijden moeten proberen te doorstaan. Het hoort bij het leven en het is zeker niet goed te menen dat we het lijden hebben verdiend.

Ignatieff twijfelt geen moment aan de actualiteit van het boek Job. Dat verhaal vertelt over een van de grote mysteries in het leven van mensen: waarom moeten wij lijden en hoe kunnen we daarmee omgaan. En voor gelovige mensen zijn er prangende vragen als: hanteert God het lijden als een straf voor mensen? Laat God het lijden om andere redenen toe? Of is God juist troostend en bemoedigend aanwezig bij hen die lijden?

Ignatieff voegt daar nog een aspect aan toe: wijsheid. Wijsheid, inzicht, bedachtzaamheid, woorden die ons in de wijsheidsliteratuur worden aangereikt, zijn een goede gids om troost te vinden.

Job: een verhaal

Het boek Job is een verhaal, geen geschiedkundig verslag. Het vertelt dus niet wat toen en toen, daar en daar gebeurde, het vertelt wat sinds mensenheugenis steeds opnieuw mensen overkomt of kan overkomen. Het is in de kern een heel oud verhaal. Al in de vroege oudheid doen van Egypte tot in Mesopotamië vertellingen de ronde over mensen die het slachtoffer zijn van onrecht. Of over mensen die door rampen worden getroffen. Dat overkomt ook mensen die goed en rechtvaardig zijn. Een eerlijke boer bijvoorbeeld die zijn recht probeert te halen bij de autoriteiten, of iemand van onbesproken gedrag die door rampen wordt getroffen en zich tot de godheid wendt. In talloze variaties wordt een dergelijk verhaal over het lijden van mensen doorverteld. Dit verhaal is ook in Israël herkend en opgepakt als een levensecht verhaal.

Het boek Job heeft net als soortgelijke verhalen uit de oudheid een min of meer vast patroon:

1. Een mens wordt getroffen door een ramp
2. Hij vraagt zich af waarom, gaat in gesprek, zoekt zijn recht, probeert het lot te keren
3. Het komt weer goed.

Kern van dit soort verhalen is steeds de vraag naar het waarom van het lijden, het protest, het zoeken naar zin, meestal in een dialoog. Die dialogen zijn verschillend van lengte. In het boek Job beslaan die dialogen veertig hoofdstukken en is er niet één gesprekspartner, maar zijn er eerst drie vrienden, daarna nog een spreker en dan komt ook God aan het woord. De gesprekken over het lijden hebben een opmerkelijke omvang en vanaf het begin van het verhaal speelt God een grote rol.

Reflectie op lijden

Aannemelijk is dat het boek Job is ontstaan uit een aloud kernverhaal. De sporen daarvan vinden we in de eerste twee hoofdstukken van het boek en in het slot (42:7-17). De zeer rijke en integere Job verliest zijn kinderen, al zijn bezittingen en zijn lichaam wordt ernstig aangetast. Hij begrijpt niet waarom hem dit overkomt, hij is toch altijd goed en rechtvaardig geweest? Tegenover zijn vrienden doet hij zijn beklag, maar hij roept ook God ter verantwoording, soms in stevige bewoordingen. Toch blijft hij ontzag hebben voor God. Dat wordt beloond. Het komt in het slothoofdstuk weer goed met Job.

Het kernverhaal in de eerste twee hoofdstukken en aan het slot is uiteindelijk een opmaat en afsluiting geworden van een uitgebreide reflectie op belangrijke levensvragen. Dat zijn vragen als: Wordt het goede beloond en het kwade gestraft? Kunnen ook goede mensen door kwaad worden getroffen? Wil God het goede voor mensen of is God een god van willekeur? Antwoordt God als de mens roept? In het boek Job zoals wij dat nu kennen vormen de dialogen (3:1-42:6) tussen Job en zijn vrienden en de reactie van God het hart van dit boek.

Dialogen is overigens niet het goede woord. In het verhaal wordt het steeds duidelijker dat er vooral *langs elkaar heen* wordt gepraat. Dat geldt voor de gesprekken tussen Job en zijn vrienden, maar ook voor het gesprek van Job met God. Sprekers gaan nauwelijks in op wat de ander gezegd heeft. Iedereen heeft zijn eigen verhaal.

Dat komt ook in deze vertaling tot uitdrukking. Als iemand in het verhaal het woord neemt, staat in vrijwel alle vertalingen: ‘... antwoordde’. Er is echter geen sprake van een antwoord, hoogstens van een reactie. Daarom is hier vertaald: ‘... reageerde’.

De woorden van Job, zijn vrienden, Satan de tegenstem en God, zijn woorden die werden bedacht en geschreven door schrijver(s) en redacteurs. De opgetekende tekst zegt dus iets over het godsbeeld en mensbeeld van de schrijver(s). Deze auteurs houden van superlatieven. Zo is er op Job helemaal niets aan te merken en overtreft zijn rijkdom alles. Maar alles overtreffend zijn ook de rampen die hem overkomen. Die uitvergrotingen zetten de vraag naar het lijden nog meer op scherp. Tegelijkertijd, en dat is het knappe van dit verhaal, blijven de worstelingen voor iedereen herkenbaar. Ieder ongeluk, of dat nu groot is of klein, kan immers een geweldige inbreuk op de gang van het leven betekenen. ‘Waarom moet mij dit overkomen?’, ‘Waar heb ik dit aan verdiend?’, ‘Waarom heeft God dit gewild?’ Het zijn uitingen van niet-begrijpen, wanhoop, niet-meer-weten. Mensen zijn bij elk ongeluk met stomheid geslagen. En de vraag is steeds: hoe moet je daar als mens mee omgaan?

Wijsheid

Het verhaal van Job lijkt haaks te staan op het boek Spreuken. Dat boek staat vol levenslessen van Vrouwe Wijsheid. Een van die wijsheden is dat God het goede beloont en het kwade straft. De vrienden van Job die hem komen bezoeken om hem te troosten, menen dat die wijsheid ook in omgekeerde volgorde geldt: als iemand door rampen wordt getroffen, moet het wel zo zijn dat hij kwaad heeft gedaan en schuldig is. Job gelooft zelf ook in deze wijsheid. Alleen stelt dat hem voor een probleem: hij is er namelijk heilig van overtuigd dat hij onschuldig is. De rampen die hem overkomen kunnen dus niet een straf van God zijn. Daarom protesteert hij en wil hij dat God antwoordt en zijn onschuld bevestigt. Hij vraagt zich af of God wel het goede met hem en met de mensen voorheeft. Is God een machtige, meedogenloze god? De vrienden vinden het hoogmoedig van Job dat hij zichzelf onschuldig

en rechtschapen acht. Is niet ieder mens op een of andere manier schuldig? Bovendien vinden ze dat Job erg vrijpostig tegen God tekeergaat.

In de dialogen is nogal eens sprake van ‘weten’, ‘kennis’, ‘inzicht’. De drie vrienden en de latere gesprekspartner Elihoe doen vooral een beroep op hun kennis, wat ze geleerd hebben, wat ze weten. Je zou hun bijdrage hun ‘theologie’ kunnen noemen. Job spreekt vooral recht uit het hart vanuit zijn rampzalige situatie. Volgens de woorden van God in 38:2 is Job, net als zijn vrienden, iemand die ‘van niets weet’. Het mysterie van God, het mysterie van het leven is door mensen niet te doorgronden. Daar kan een mens met zijn verstand niet bij. Het boek Job zoekt naar een ander ‘weten’. Dat staat bijvoorbeeld verwoord in 19:25 waar Job uitroept: ‘Maar toch, ik weet: mijn bevrijder leeft.’ Geen kennis, geen woorden, maar wel weten en ontzag hebben. Zoals het boek Prediker het beschrijft:

Sta even stil als je naar het huis van God gaat:
komen om te luisteren is beter
dan het ge-offer van de dwazen,
want die weten van niets en zijn verkeerd bezig.
Wees niet te snel met je mond
en laat je hart niet te vlug zijn met woorden
voor het gelaat van God.
Want God is in de hemel en jij bent op aarde.
Wees daarom zuinig met woorden.
[Prediker 4:17-5:1]

In de Hebreeuwse Bijbel wordt het boek Job gerekend tot de wijsheidsliteratuur. Het woord wijsheid suggereert misschien dat er op levensvragen antwoorden komen. Maar dat gebeurt in de boeken van de wijsheid nauwelijks of niet. Die boeken moedigen aan te zoeken naar en te reflecteren op het mysterie van het leven. Soms met een aanwijzing in welke richting de mens het moet zoeken, zoals in Spreuken 1:7: ‘Ontzag voor de LEVENDE is het begin van

1 : 1 - 5

1. Er was een man in het land Oets, Job was zijn naam.
Integer en oprecht was die man,
hij had ontzag voor God en hield zich ver van het kwaad.
2. Zeven zonen en drie dochters werden hem geboren.
3. Zijn veestapel bestond uit zeventienduizend stuks kleinvee,
drieduizend kamelen, vijfhonderd span runderen
en vijfhonderd ezelinnen.
En hij had ook heel veel mensen in dienst.
Aanzienlijk was deze man,
aanzienlijker dan wie ook in het Oosten.
4. Beurtelings organiseerden zijn zonen een feestmaal
in het huis van een van hen,
zij nodigden dan hun drie zussen uit
om samen te eten en te drinken.
5. Wanneer ieder van hen zo'n feestmaal georganiseerd had,
liet Job ze bij zich komen om hen te reinigen.
Dan stond hij vroeg in de morgen op
en droeg voor ieder van hen een brandoffer op.
Want Job zei: Misschien hebben mijn zonen gezondigd
en hebben ze in hun hart gezegd:
Gezegend ben je met zo'n God!
Zo deed Job dat steeds opnieuw.

1:1-5 • *Er was een mens*

Het boek Job opent als een verhaal. Een verhaal in proza, maar in de klassieke stijl met poëtische herhalingen. Het speelt ergens in onbekend gebied. De persoon van Job en de plaats van handeling blijven in het vage. Dit verhaal kan dus overal gebeuren.

Vers 1-5 is het 'eerste bedrijf'. Het decor is de aarde. Job wordt voorgesteld aan de lezer: hij is integer en oprecht, heeft ontzag voor God en weet van geen kwaad. Hij is rijk. Zeven zonen en drie dochters zijn hem geboren. Deze formulering past bij het profiel van Job: hij beschouwt zijn kinderen als een geschenk. Tien kinderen heeft hij. Zijn bezit bestaat uit: zeventienduizend stuks kleinvee, drieduizend kamelen, samen tienduizend; vijfhonderd span runderen, vijfhonderd ezellinnen, samen duizend. Steeds met de getallen 3, 5, 7 en 10 die wijzen op volheid en volmaaktheid. Job heeft het helemaal gemaakt. Is die voorspoed een beloning voor zijn integriteit? Wordt het goede beloond en het kwade gestraft? Dit is een belangrijk thema in dit verhaal.

Toch is Job niet helemaal vlekkeloos: zijn zonen en dochters feesten regelmatig met elkaar en Job vreest dat God daar misschien beledigd wordt. Daarom neemt hij het zekere voor het onzekere. Hij reinigt hen en brengt God zoenoffers.

In vers 5 staat 'zegenen', *barach*. Hier wordt dat woord cynisch gebruikt, zoals ook in 1:11, 2:5 en 2:9. Vaak wordt het vertaald met 'vervloeken'. Maar in de uitdrukking 'gezegend ben je!' zit dezelfde cynische lading.

Exegeet David Clines vindt Job met zijn offers neurotisch. Zijn vakgenoot Ludger Schwienhorst-Schönberger ziet in de offers van Job juist het bewijs van zijn oprechte ontzag voor God. Uiteenlopende interpretaties zijn tekenend voor dit verhaal. Job mag dan buitengewoon vroom zijn, hij is ook een mens met zijn onzekerheden en zwakke plekken.

We kennen nu de hoofdpersoon. Het verhaal kan beginnen.

38:4 - 24

4. Waar was jij toen ik de aarde grondvestte?
Zeg het, als je het weet en inzicht hebt.
5. Wie bepaalde haar afmetingen? Weet je dat?
Wie heeft alles opgemeten met het meetlint?
6. Waarin zijn haar zuilen verankerd,
wie plaatste de hoeksteen,
7. terwijl de morgensterren juichten
en de hemelbewoners het uitjubelden?
8. Wie sloot met deuren de zee af,
toen die onstuimig losbrak uit de schoot van de aarde,
9. toen ik haar hulde in een kleed van wolken
en haar met dichte nevels omwond?
10. Ik heb haar grens vastgesteld,
zette haar achter slot en grendel
11. en zei: tot hier en niet verder,
hier worden je trotse golven een halt toegeeroepen!
12. Heb jij ooit van je leven de morgen ontboden,
de dageraad zijn plaats gewezen
13. om de uiteinden van de aarde te omvatten
en de goddelozen ervan af te schudden?
14. De aarde verandert van vorm zoals klei onder een zegel
en wordt veelkleurig als een kleed.
15. Goddelozen krijgen dat licht niet,
hun opgeheven arm wordt gebroken.

16. Ben jij doorgedrongen tot de bronnen van de zee,
heb jij vertoefd op de bodem van de oervloed?
17. Zijn jou de poorten van de dood onthuld,
heb je de poorten van de schaduw van dood gezien?
18. Weet jij iets van de uitgestrektheid van de aarde?
Zeg het, als je dat allemaal weet!

19. Waar is de weg naar de woning van het licht,
en de duisternis, waar is haar plek?
20. Dus je kunt ze thuisbrengen,
je weet de weg naar hun huis?
21. Natuurlijk weet je dat, je was toen al geboren,
je telt al zoveel levensdagen.

22. Ben jij in de schatkamers van de sneeuw geweest,
heb je de schatkamers van de hagel gezien,
23. waar ik hagel en sneeuw opsla voor tijden van nood,
voor tijden van strijd en oorlog?
24. Waar is de weg waar het licht wordt verspreid,
waar de oostenwind uitwaaiert over de aarde?

38:4-24 • *Waar was jij toen ik ...*

Dat de LEVENDE het in zijn betoog heeft over de schepping van hemel en aarde is niet verwonderlijk. Dat is in het boek Job steeds het thema, maar nu krijgt dat werk een ander accent. In de gesprekken tussen Job en de vrienden lag de nadruk op de macht en kracht van God. Maar de LEVENDE spreekt nu over het inzicht waarmee het werk is voorbereid en gedaan. In vers 4-24 gaat het over het leggen van de fundamenteën voor de schepping: alles werd zorgvuldig bemeten, gefundeerd met zuilen (Psalm 104:5) en de hoeksteen werd gelegd, dit alles onder toejuichingen van sterren en hemelbewoners.

De opsomming van de LEVENDE volgt niet de volgorde van het scheppingsverhaal in Genesis 1-2:4. Hier wordt eerst de aarde stevig gefundeerd en gegrondvest en daarna wordt de zee begrensd, zodat ze geen bedreiging meer is voor het land. De sterren (vers 7) zijn er intussen al.

In vers 12 worden vragen gesteld over het licht. Het wonder van de dageraad. De triomftocht van de zon wordt prachtig beschreven in Psalm 19:5-7. De komst van het daglicht maakt hier ook een einde aan de duisternis en aan de duistere praktijken van de goddelozen. Wat dat betreft worden de goddelozen behandeld als de zee: ze zien er dreigend uit, maar hun macht wordt door de LEVENDE ingeperkt. De aarde wordt schitterend als een veelkleurig kleed. Daar hebben de goddelozen geen deel aan.

Vers 16 vermeldt dat de zee ontstaan is uit bronnen.

Wat weet Job van de uitgestrektheid van de aarde, de plaats waar licht woont, waar duisternis woont? Ja, natuurlijk weet je dat, merkt de LEVENDE smalend op: je bent er oud genoeg voor. En intussen wordt Job geconfronteerd met zijn gebrekkige inzicht: hij weet van de schepping, maar van het plan, van de visie waarmee de schepping is begonnen en voltooid, heeft hij geen idee. Die wijsheid, dat inzicht heeft hij niet.

Job, een waar verhaal

Vijf interviews

Job wordt nogal eens letterlijk en figuurlijk de hemel in geprezen. Job als voorafschaduwning van Jezus van Nazaret die ook het lijden op zich nam, het aanvaardde en die leefde vanuit een groot ontzag voor de LEVENDE. Dat beeld is niet per se onterecht, maar het kan de figuur van Job op zo'n hoog voetstuk plaatsen dat wij er zelf niet meer bij kunnen. Job heeft zijn lijden inderdaad doorstaan en daarin mag hij voorbeeldig worden genoemd. Maar hij heeft zich ook verzet, hij wilde de reden weten van zijn lijden, de onderste steen moest boven. Zijn ontzag voor de LEVENDE bracht hem ertoe tegenover de LEVENDE volkomen openhartig te zijn. Die houding deed me denken aan de dichters in het Boek van de Psalmen: zij hebben groot ontzag voor de LEVENDE, maar juist vanuit dat ontzag durven ze ook hardop te zeggen: Hoelang nog, waar ben je, wees toch nabij.

Als ons iets ergs overkomt, is onze eerste reactie vaak niet berusting. Of het nu groot of klein leed is, we voelen tot op het bot dat deze pijn ons helemaal ten onrechte wordt aangedaan en dat onze wereld op zijn kop wordt gezet. Daarin is Job ons voorgegaan: in het uiten van zijn verontwaardiging, van zijn woede, van zich geen raad weten. Het Boek van de Psalmen leert ons dat we tegen de LEVENDE alles mogen zeggen, alles wat we op ons hart hebben. Job heeft dat volmondig in praktijk gebracht.

Het verhaal van Job gaat ook over troosten. Over hoe moeilijk dat is. Dat weten we ook uit ervaring. De drie vrienden doen aanvankelijk meer dan hun best, maar ze houden dat niet vol en

komen steeds meer in de sfeer van ongeduld, beter weten en verwijten. En dat is niet onbegrijpelijk.

In feite proberen Job en zijn gesprekspartners, ieder op zijn eigen wijze, het mysterie van het leven te doorgronden. De drie vrienden lukt dat niet met hun theologie. En ook Job slaagt er niet in, maar door zijn zoektocht heeft hij respect en eerbied voor het mysterie van God en van het leven gekregen.

Lijden ondergaan is een strijd, troost bieden is verre van gemakkelijk. Met dat voor ogen is het boek Job een boek van wijsheid. En die wijsheid hebben we nodig tot op de dag van vandaag. Daarom ben ik naar mensen uit mijn nabije omgeving gestapt, van wie ik weet dat ze proberen om te gaan met eigen leed en/of met het leed van anderen. Die gesprekken zetten Job niet alleen hoog in de hemel, waar hij ongetwijfeld thuishoort, maar ook midden onder ons, waar hij zeker ook thuishoort en waar we de wijsheid van zijn verhaal goed kunnen gebruiken. Dat ik zo nabij zo gemakkelijk gesprekspartners daarover kon vinden, betekent vrijwel zeker dat iedereen in zijn omgeving zulke mensen kent. Dat maakt het boek Job tot een waar verhaal.

‘Ik ben niet ziek. Ik heb een ziekte’

*In gesprek met
Houkje van der Weij en Jos Verhagen*

‘Als mensen iets ernstigs overkomt, hoor je ze wel zeggen: waarom moet mij dat overkomen? Ik heb me dat nooit afgevraagd. Als ik om me heen kijk, vraag ik me eerder af: waarom overkomt mij dat niet? Het hoort bij het leven dat er van alles met je kan gebeuren; en ook met je gebeurt.’

Aan het woord is Houkje Verhagen-van der Weij (1947). Ze is ruim vijftig jaar getrouwd met Jos Verhagen (1946). Houkje heeft een ziektegeschiedenis van dertig jaar. Ik had hun het boek Job toegestuurd om zich enigszins op ons gesprek voor te bereiden. Maar Jos had tegen Houkje gezegd: ‘Dat moet je maar niet lezen.’ Dat blijkt ook terecht. Houkje protesteert niet zoals Job tegen wat haar is overkomen. Ze is blij met goede zorg die ze heeft ervaren, al kan ze ook teleurgesteld en boos zijn over zorg die tekortschiet, die geen oog heeft voor de patiënt. Maar een klacht als van Job over wat haar is overkomen, krijg je van haar niet te horen. Samen hebben ze de wereld van de gezondheidszorg goed leren kennen. En hebben ervaren wat ziek zijn en gezond zijn betekenen. Jos zegt, met instemming van Houkje:

‘Sommige mensen vereenzelvigen zich met hun ziekte. Dan wordt er gezegd: Ik ben ziek. Maar je zou moeten zeggen: Ik heb een ziekte. Zo’n ziekte kan heel bepalend zijn voor korte of langere tijd. Maar je bent jezelf en moet proberen jezelf te blijven, ook als je ziekte langer duurt.’ Houkje vult aan: ‘Ik heb artsen meegemaakt

Mensen zonder stem in een gebroken wereld

In gesprek met Colet van der Ven

‘Op een of andere manier word ik steeds aangetrokken door mensen aan de rand van de samenleving. Zij zijn overlevers. Er wordt niet naar hen geluisterd. Omdat ik niet hoeft te overleven kan ik naar hen luisteren, hun een stem geven, hun verhaal doorvertellen.’

Aan het woord is Colet van der Ven (1957). Ze is freelance journalist, werkte voor radio, televisie en diverse kranten en publiceerde onder andere *Onzichtbare levens*, een boek dat zij maakte met fotograaf Adriaan Backer over mensen met hiv wereldwijd (2018). Als we elkaar spreken, is zij bezig aan een nieuw project met Adriaan Backer over mensen die in hun leven geconfronteerd zijn of worden met oorlogssituaties. Colet heeft een eigen praktijk als therapeut.

‘Ik zag een foto van een vrouw in Gaza. Ze staat met haar dochtertje tussen de rokende puinhopen van een gebombardeerde wijk. Op een steen legt ze een servetje en zet daar een bordje op, zodat haar kind in alle rust kan eten. Zo’n beeld van beschaving te midden van totale chaos en destructie vind ik ontroerend, dat laat me niet los.

Het is niet goed uit te leggen waar mijn belangstelling, mijn passie voor de “verworpenen der aarde” vandaan komt. Maar het is altijd mijn thema geweest. Misschien heeft het te maken met mijn kostschooltijd. Op het internaat zaten niet alleen kinderen van zogeheten goede ouders, maar ook kinderen die daar door de kin-